

господарської чи житлової діяльності. Згідно з Б. Тимощуком, окрім функції переховування населення в разі військової загрози, такі городища виконували і функцію збереження продовольчих запасів.

Стосовно раннього середньовіччя, то це визначення є дещо суперечливим, що підкріплюється результатами досліджень. Зокрема, укріплення Зимнівського городища, як вказувалося вище, складало горизонтальні колоди, закріплені вертикальними стояками. Одна зі сторін укріплень містить вежі, що посилювали оборонні можливості городища. Крім того, як на Зимному, так і на інших ранньосередньовічних городищах були насипані вали з найменш захищених сторін. Таким чином, укріплення городищ є складнішими, ніж вказував Б. Тимошук.

Цілком імовірно, що у час раннього середньовіччя саме такі городища були місцями перебування правителів племен союзу⁴¹. Відповідно до цього Зимнівське городище, наприклад, варто зарахувати до обцинних центрів, які згодом, згідно з теорією Б. Тимощука, перетворювалися на князівські фортеці або міста⁴². У ранньосередньовічний час VI–VII ст., на нашу думку, слід відмовитися від поділу городищ за соціальними функціями. Городища цієї епохи являють собою обцинні центри, оскільки вони домінують над прилеглими поселеннями. Наявність чи відсутність забудови внутрішнього простору є лише свідченням виокремлення керівного прошарку у певній територіальній обцині

⁴¹ Толочко П. Исторична топографія стародавнього Києва. – К.: Наук. думка, 1972. – С. 30.

⁴² Тимошук Б. Східні слов'яни VII–X ст.: полюддя, язичництво, початки держави. – Чернівці: Прут, 1999. – С. 70.

Фортеця : збірник заповідника "Тустань" :
на пошану Михайла Рожка.
– Л.: Камула, 2009. – Кн. 1. – С. 239-250

Орест КОРЧИНСЬКИЙ

ДО ПИТАННЯ ПРО ТИПОЛОГІЮ ОБОРОННИХ УКРІПЛЕНЬ ГОРОДИЩ ВЕРХНЬОГО ПОДНІСТРОВ'Я VIII–ПОЧАТКУ XIV СТ.

Питання типології оборонних укріплень городищ України розглядалися у працях багатьох дослідників, у тому числі М. Кучери, О. Ратича, П. Раппопорта, Б. Тимощука, І. Русанової, М. Рожка. Регіон Верхнього Подністров'я через недостатній рівень дослідження залишався поза увагою учених. На думку П. Раппопорта, висловлену у 60-х роках минулого століття, на території Прикарпаття знаходилася дуже мала кількість городищ, переважно мисового типу.¹

Кінець XX століття ознаменувався новими відкриттями великої кількості укріплених поселень – городищ у Верхньому Подністров'ї. Їх виявлено у населених пунктах Березець, Старе Село – Которини, Ганачівка, Корчівка, Жидачів I та ін., що суттєво змінило уявлення дослідників про стан справ. Загальна кількість цих пам'яток в означеному регіоні сягає 70.

Верхнє Подністров'я – один з важливих регіонів Давньої Русі – слід розглядати як унікальне середовище зі специфічним геополітичним розташуванням – у центральній частині слов'янського світу. Через цю територію у різні часи рухалися великі маси народів, переважно кочівних, які створювали реальну загрозу місцевому населенню. За таких обставин воно змушене було створювати міцну, добре організовану систему укріплених поселень.

¹ Раппопорт П. О типологии городищ Галицкой Руси // Akta archaeologica Carpathica. – Kraków, 1966. – Т. 8. – Ф. 1-2, s. 214-217.

Цій проблематиці чимало уваги приділяла Карпатська архітектурно-археологічна експедиція Інституту суспільних наук АН України під керівництвом М. Рожка², а також Верхньодністрянська археологічна експедиція ІН НАН України під керівництвом автора³.

До аналізу порушеного питання залучені матеріали з 70 городищ. Встановлено, що всі вони різняться між собою особливостями будівництва оборонних укріплень, умовами топографії, площею укріплених майданів, їхньою забудовою, а також різномайттям речового матеріалу, який вказує на час їхньої появи та період функціонування.

Городища Верхнього Подністрів'я за зовнішніми ознаками поділяються на три типи: мисові, рівнинні або такі, що розміщені на плато чи на останцях.

Найбільшу за чисельністю групу становлять городища, розташовані на мисах. Їх відкрито та досліджено 47, що становить близько 64%. Помітно меншу групу репрезентують городища, що знаходяться на рівній поверхні. Їх налічується близько 28%. Найменшу групу становлять городища останцевого типу, таких є 6 або дещо більше як 8%.

Мисові городища умовно поділяються на прості і складні. До першої групи належать городища, що мають один укріплений майданчик, до другої – такі, що мають два і більше укріплених майданів. Дослідженнями встановлено, що до найранішого типу поселень належать прості мисові городища. Для надання їм належного захисту з напільного, легкодоступного, боку створювали перешкоду у вигляді рову чи валу з ровом. На поверхні валу знаходилася дерев'яна оборонна стіна. Природні пологі схили мису ескарпували, щоб надати їм більшої стрімкості. Інколи вздовж периметра майдану зводили дерев'яну стіну безпосередньо на давньому горизонті, насипаючи іззовні невисокий вал-відкос. Часом у березі вздовж зовнішнього краю майдану вибирали землю, створюючи штучну терасу для зведення на ній оборонної стіни (Гологори, Жидачів II Которини III).

На території Верхнього Подністрів'я збереглося 21 мисове городище простого типу, що становить 30% від об'єктів, впроваджених в обіг дослідження. До найпростішого типу мисових городищ належить городище на околиці с. Старе Село Жидачівського району Львівської області, яке автор відкрив 1993 р.⁴ Його майданчик неправильної

² Рожко М. Ф. Тустань – давньоруська наскельна фортеця. – К.: Наук. думка, 1996. – 240 с.; Рожко М. Ф. Міста, дерев'яне будівництво, наскельні та оборонні споруди карпат IX–XIV ст. // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. – Л., 1999. – Т. 1. – С. 361–460.

³ Korčinski O. M. Einige Untersuchungsergebnisse zu den slawischen Burgwällen des 9. bis zum Beginn des 14. Jahrhunderts im Raum der ukrainischen Vorkarpaten // Fruhmittelalterlicher Burgenbau in Mittel und Osteuropa. – Bonn, 1998. – S. 436, 438; Korčinski O. M. Gradišta ljetopisnih (istočnih) Hrvata 9.-14 stoljeća u području Gornjeg Podnjestrovlja // Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu. – Zagreb, 2000. – S. 113–127.

⁴ Корчинський О. М. Науковий звіт загалу по дослідженню городищ Верхньодністрянської археологічної експедиції у 1993 році. – Л., 1994. – С. 6–21 // НА ІА НАНУ – Об. зб. 1993/45

трикутної форми 35×82 м має площу 0,34 га. З трьох сторін: півночі, заходу та частково з південного–заходу, майдан городища обмежений стрімкими прямовисними скелями, з півдня – пологим, ескарпованим схилом, а зі сходу відділений від мису, штучно прокопаним ровом, розташованим в напрямку північ–південь. Ширина рову – 25 м, глибина – 6 м. На його дні знаходиться горизонтальний майданчик шириною 4 м і довжиною 50 м. Укріплене поселення функціонувало у X–XI ст. У XIV–XV ст. на городищі функціонував дерев'яний укріплений замок.

До числа простих мисових городищ також належать пам'ятки у селах Библо, Городисько, Городище, Которини IV, Соколівка, Стрілки, Гологори Стебник та ін. Від описаного городища вони відрізняються лише тим, що їхні укріплені майдани оточені з напільного боку земляним валом. Археологічні матеріали вказують, що ці городища функціонували як укріплені поселення у IX – першій половині XIV ст. Цей факт вказує на те, що потреба в укріплених поселеннях такого типу була упродовж тривалого часу.

Серед простого типу укріплених поселень трапляються різновиди, викликані різним ступенем природного захисту. Так, у випадках, коли схили мису неможливо було ескарпувати або ж майдан городища знаходився досить низько, земляний вал насипали вздовж усього периметра майдану. Він зазвичай був помітно нижчим, аніж вал з напільного боку. Такими є городища в населених пунктах Стебник, Нижній Струтин та Глинське I. Час їхнього функціонування як укріплених поселень припадає на X–XIII ст.

На городищах у с. Гологори та на пам'ятках Львів IV, Жидачів II та Которини III функцію земляного валу виконували штучні тераси, вирізані у схилі мису. Як встановлено, на їхній поверхні зводили дерев'яні стіни – укріплення.

На мисовидних виступах трапляються укріплені майдани овальної форми, які вздовж периметра були оточені земляним валом. До таких належать городища у с. Березець, Завадів, Корчівка. Ці городища не утворюють окремих типів укріплених поселень, а лише повторюють природне окреслення майдану з незначним ескарпуванням схилів⁵. Охарактеризовані різновиди простих мисових городищ є явищем, поширеним як на території Українського Прикарпаття, так і на сусідніх слов'янських землях.

Іншу групу мисових городищ становлять складні, або такі, що мають два і більше укріплених майданчиків. Станом на сьогодні їх відомо 23, або поглад 33%. Приступаючи до аналізу топографії та характеру укріплених майданчиків складних городищ, не можна оминати припущення деяких учених щодо неслов'янського походження цього типу пам'яток.

⁵ Грибович Р. Т. Новое древнерусское городище на Львовщине // АО 1981. – М., 1982. – С. 254.

Для прикладу, П. Раппопорт, відзначав вісім характерних ознак, які, на його думку, характеризують городища ранньозалізного віку. До першої він відніс велику укріплену площу, до другої – надзвичайно слабкий культурний шар, до третьої – багаторядну й потужну систему укріплень, що ділить городище на декілька укріплених майданів, до четвертої – розташування валів не по краю майдану, а вздовж схилу, до п'ятої – наявність валів і ровів, що опускаються по схилу вниз, до шостої – розташування валів на схилі, коли зовнішній має висоту не меншу за внутрішній, до сьомої – злиття двох чи більше оборонних ліній в одну, а також поєднання їх під прямим кутом, до восьмої – наявність окремих валів і ровів, що не опираються кінцями у природні оборонні кордони⁶.

У свою чергу М. Кучера, характеризуючи зовнішні ознаки городищ мілоградської культури в Українському Поліссі, зазначив, що для цих пам'яток є характерні чотири основні ознаки: перша – кільцевий вал, що складається з прямолінійних відтинків, друга – лінія оборони у вигляді вписаних двох округлих концентричних валів і ровів, третя – великі розміри городища, четверта – слабка насиченість культурного шару на майдані городища⁷.

Типологічні ознаки які охарактеризували ці вчені, і які, на їхню думку, належать до городищ ранньозалізного віку, змусили автора дослідження провести детальний аналіз городищ Верхнього Подністров'я і виокремити з їх числа ті, що в цілому або частково належать до неслов'янського періоду історії.

Спробу аналізу городищ було розпочато з такої ознаки, як багаторядна система земляних укріплень, на яку вказував П. Раппопорт.

Як зазначалося вище, складні мисові городища з багаторядною системою укріплень у Верхньому Подністров'ї складають понад 33% і становлять найбільшу групу таких пам'яток. На переважній більшості з них автор провів археологічні обстеження чи дослідження, завданням яких було з'ясувати хронологію, техніку спорудження укріплень, встановлення характерних типологічних ознак. Для цього були зроблені численні перетини та зачистки стінок валів і ровів на городищах у населених пунктах Добростани, Ілів, Жидачів I, Которини III, Которини IV, Підгородище, Ганачівка, Стільське, Рокитне та ін. У результаті встановлено, що час зведення й функціонування багаторядної системи оборони на згаданих городищах в основному припадає на IX – початок XI ст. Ознак, які б вказували на спорудження укріплень у Верхньому Подністров'ї, у ранньозалізній добі – наприкінці I тисячоліття до н. е., не зафіксовано. У процесі дослідження валів і терас у похованому горизонті, під валом, а також на дні ровів виявлено археологічні матеріали тільки

⁶ Раппопорт П. А. К вопросу о Плеснеске // СА. – № 4. – С. 92-103.

⁷ Кучера М. П. Городища мілоградської культури в Київському Поліссі // Археологія. – Вип. 20. – С. 88-94.

раннього середньовіччя. Вони представлені переважно уламками кружального, рідше ліпного посуду. Серед уламків фрагменти вінець з косозрізаним, заокругленим та манжетоподібним завершенням. В окремих розкопах у Стільську, Ганачівці, Рокитному, Добростанах та Жидачеві I під насипом валу зафіксовано обвуглені рештки об'єктів господарського характеру, у заповненні яких виявлено уламки глиняного кружального посуду другої половини VIII – початку X ст. На городищах у Стільську та Которини IV у стінках ровів зафіксовані перетяті заглиблені частини слов'янських жител середини VIII – початку IX ст. Важливо зазначити, що на вищезазначених городищах, окрім городищ Которини V та Жидачів I, узагалі не виявлено матеріальних решток інших епох. Усі ці городища були закладені на нових, раніше необжитих територіях. Лише на північно-східній околиці городища у Стільську виявлено та досліджено слов'янське житло VI–VII ст. Під час здійснення перетину земляного валу на городищі Жидачів I у його верхній частині виявлені уламки великої посудини черепинсько-лагодівського типу, а дещо вище рівня давнього горизонту зафіксовані обвуглені дерев'яні конструкції, у заповненні яких виявлено уламки кружального горщика X ст. З описаного приходимо до висновку, що горщик ранньозалізного віку потрапив у насип валу, без сумніву, з ґрунтом, який вибирали під час спорудження рову, і тому у жодному випадку не може розглядатися як матеріал для датування валу.

Оборонні укріплення, як встановлено, були споруджені у різних умовах, на різних ділянках рельєфу: на рівнинах, косогорах, уздовж схилів, над урвищами і глибокими ярами. Прикладом цього є укріплення одного з найбільших в Українському Прикарпатті городищ IX–X ст. у с. Стільське Миколаївського району на Львівщині. На ньому упродовж тривалого часу автор проводив стаціонарні археологічні дослідження, результати яких незаперечно підтверджують його слов'янську приналежність. Найближчі аналоги щодо характеру спорудження такого типу укріплень маємо на городищах у селах Добростани, Підгородище, Ганачівка, Ступниця, Которини II, Которини III, Которини IV.

Характерною ознакою для цього типу городищ є те, що їхню першу, зовнішню лінію оборони від напільного боку визначає невисокий, до 1,5 м вал, який супроводжується неглибоким (1,0–1,2 м) ровом з шириною у верхній частині близько 4–5 м. Трапляються випадки, коли рів перед першою лінією оборони взагалі відсутній (Підгородище I, Которини II).

Уздовж схилів і на косогорах зовнішня лінія оборони була значно потужнішою. У більшості випадків зовнішній вал був невисоким, інколи зовсім не насипався. Зате його функцію оборони виконували глибокі рови, які дуже зручно, з малими затратами людської праці можна було звести на схилах. Вони суттєво ускладнювали підступи до городища.

Вали, що зводилися вздовж та поперек схилу вниз, переважно опиралися у природний оборонний рубіж, яким був стрімкий берег яру чи балки. У місцях, де вони закінчувалися, за умови, якщо останні зазнали руйнувань, були зафіксовані добре віднівельовані майданчики, на поверхні яких, імовірно, знаходилися дерев'яні вежі. На це вказує потужний шар деревного вугілля і велике скупчення перепаленої глини, що виявлено безпосередньо під дерновим шаром. Такими вони відомі на городищі у Стільську, Підгородищі I, Которинах IV. У Стільську за такими місцями збереглися назви "Вежа". На городищі Підгородище I кінці валу вписуються у скеляні виступи, які виступають на поверхню майданчика. Можна припустити, що довкола цього скелястого виступу були споруджені стіни оборонної вежі, котра входила у систему укріплень.

Вивчаючи напрямки прокладення оборонних поясів, особливо перших, зовнішніх, вдалося зауважити, що їхня центральна вісь через кожних 9–11 чи 13–16 м помітно змінює свій напрямок почергово то в один, то в інший бік приблизно на 4–5°. Це явище відповідно позначилося і на контурі рову. Під час дослідження одного із в'їздів на городище у Стільську в ур. Біла Дорога після зачистки верхнього горизонту валу зафіксовано рештки обвугленого нижнього вінця оборонної стіни. Встановлено, що стіна була споруджена на поверхні валу з горизонтально прокладених колод, що мали товщину близько 0,4 м і кінцями в'язалися у невеликі зруби (1×1 м). Зв'язку зруба робили у такий спосіб, щоб наступний фрагмент стіни мав певне зміщення від центральної осі. Цей прийом, імовірно, застосовувався для надання оборонній стіні більшої стійкості, розширював сектор обстрілу.

Не можна не зарахувати до характерних особливостей ранньосередньовічних городищ Прикарпаття злиття воедино двох чи більше оборонних ліній чи поєднання їх під прямим кутом. Проте трапляються випадки, коли на добре продатованих пам'ятках – Вороблячин I, Гологірки, Добростани, Рокитно, Которини V – земляні вали на окремих ділянках зливаються. У Стільську вони, наприклад, з'єднані під прямим кутом. Аналоги відомі на сусідніх ранньосередньовічних городищах у Польщі: в селах Туліглови, Аксманіце, Трепча, Нашацовіце, Хелмцу Польським⁸, у Словаччині – у с. Сарішські Соколовці⁹.

Аналогію можна провести з городищами, оборонні укріплення яких у плані мають вигляд вписаних один в одній двох чи більше кругів або інших фігур. Треба зазначити, що такий тип організації оборони не є характерним для слов'янських городищ Прикарпаття, трапляються поодинокі випадки. До таких слід зарахувати городища

⁸ Marszałek J. Katalog grodzisk i zamczysk w Karpatach. – Warszawa, 1993. – 266 s.

⁹ Běřeš J. Výsledky doterajšieho výskumu slovanského hradiska v Šarišských Sokolovciach // Nové obzory. – Kosice, 1974. – № 16. – S. 113-131

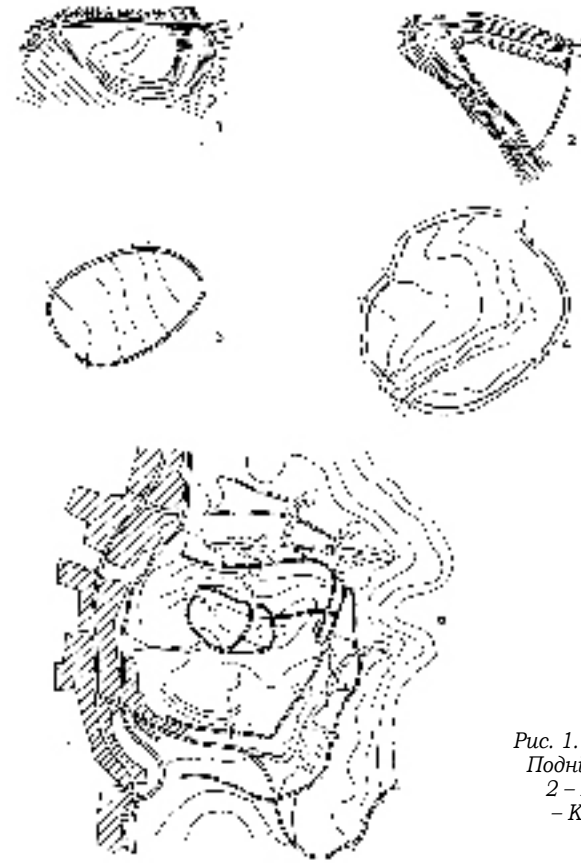

Рис. 1. Плани городищ Верхнього Подністров'я: 1 – Старе Село, 2 – Гологори, 3 – Завадів, 4 – Кульчиці, 5 – Стільське

у селах Гологірки, Кавсько I та Острожець на Львівщині. На території сусідньої Польщі до таких слід причислити городища в населених пунктах Змігруд Стари, Трепча ур. Файка, Санок Бяла Гура, Замчиско, Криг Замчиско та ін. До характерних ознак ранньосередньовічних городищ Прикарпаття зі складною системою укріплень слід зарахувати ще й такі, як віддаля між лініями оборони та параметри земляних укріплень – валів і ровів.

На переважній більшості мисових городищ, особливо тих, що мають велику укріплену площу, віддаля між першою і другою лініями оборони переважно удвічі більша, аніж між наступними. Потужність земляних валів помітно зростає з наближенням до центрального майданчика городища (Ганачівка, Гологірки, Добростани, Ілів, Которини II, Которини III, Которини V, Стільське та ін.).

Інший, менш розповсюджений тип городищ складають рівнинні, або такі, що розташовані на плато; їх налічується 19, що складає 31%. У свою чергу вони також поділяються на прості і складні. Простих відомо 7, або 10%. Це городища Дроговиж, Кульчиці, П'ятничани, Розгірче, Синьовидне I, Синьовидне II.

Спорудження укріплень на рівній місцевості зумовило створення кругової системи оборони, що збереглася у вигляді потужних земляних валів, оточених глибокими ровами валів, котрі одним оборонним поясом обіймають переважно овальний, рідше округлий у плані майдан.

Хронологічний діапазон функціонування їх дуже широкий і вкладається переважно в період з X до XIV ст. Водночас слід зауважити, що питання хронології деяких з названих городищ ще остаточно не з'ясований. Якщо Глинсько II, Дроговиж, П'ятничани порівняно добре датовані на час – X–XIV ст., то відносно часу виникнення та культурної приналежності городищ у Кульчицях та Розгірчі ще триває дискусія з огляду на те, що на обох пам'ятках, окрім матеріалів X–XIII ст., відомі ще культурні відкладення ранньозалізної доби.¹⁰

Складних городищ цього типу налічується 12, або понад 17%. Це пам'ятки у с. Більче, Судова Вишня, Гологірки, Кавсько I, Мавковичі, Рокитно, Солонсько, Ясениця Сільна Львів II. На більшості таких об'єктів частково використовувалися захисні переваги рельєфу місцевості. Це плавний схил, яр, високий берег, що впритул підходили до майданчика городища. Укріплені поселення Кавсько I, Гологірки, Ясениця-Сільна мали кругову оборону. У першому випадку майданчик городища округлої форми, укріплений двома концентричними лініями валів та ровів, у другому – трьома.

Схожий характер оборони мають городища Більче, Львів II та Солонсько, що примикають однією зі сторін до високого стрімкого берега. Їхні земляні укріплення у вигляді валів та ровів збереглися на рівній місцевості. Дещо відмінними є у характері оборони риси поселень, що знаходяться на плато. Це городища у с. Ганачівка та Рокитно. Їхні центральні майданчики мають кругову оборону, і лише зовнішні лінії укріплень перебувають у гармонійному поєднанні з характером рельєфу. Загалом описаний тип городищ має досить широкий діапазон функціонування – від IX до XIV ст. Проте слід зазначити, що більша частина їх, особливо складних і з великою укріпленою площею, припиняють своє існування наприкінці X – на початку XI ст. (Ганачівка, Солонське, Рокитне, Кульчиці та ін.). Цілком імовірно, що приблизно у цей час припиняє існування більша частина оборонних укріплень на городищі в с. Більче, а продовжує існувати лише його центральна частина.

¹⁰ Бандрівський М., Сулик Р. Гальштатські городища поблизу сіл Розгірче і Кульчиці на Передкарпатті // Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дністра і Прип'яті. – К.: Наук. думка, 134-142.

Рис. 2. Плани городищ Верхнього Подністров'я: 1 – Ганачівка, 2 – Гологірки, 3 – Добростани, 4 – Ступниця, 5 – Підгородище, 6 – Рокитне (Бірки), 7 Которини V

До останцевого типу городищ належать шість пам'яток, або 8,6%. Це Грозьова, Лопушна, Львів I, Львів III, Туради та Урич. Оскільки рештки переважної більшості земляних укріплень цих пам'яток сильно зруйновані, а Львів I повністю зруйноване, то встановити їхню приналежність до тієї чи іншої категорії простих чи складних городищ досить складно. За винятком поселення у с. Туради, всі інші знаходяться на високих останцях, природно відділених від навколишньої території стрімкими схилами, які додатково були ескарповані. Результати досліджень підтвердили, що на городищах у с. Урич та Львів III як біля підніжжя останця, так і на його схилах насипалися земляні вали. Фрагментарно представлена система укріплень на городищі у с. Лопушна. Також є всі підстави вважати, що городище Львів I, де у другій половині XIII ст. знаходився замок Данила Галицького, могло мати складну систему фортифікації.

Унікальною пам'яткою останцевого типу є городище X–XIV ст. в с. Урич. Органічне поєднання скель з дерев'яною оборонною забудовою зробило цю фортецю недоступною. Завершуючи огляд городищ останцевого типу, слід зазначити, що всі вони функціонували з кінця IX до XIV ст. включно. За переконанням фахівців, дослідження конструкцій оборонних споруд є справою трудомісткою і коштовнішою, аніж вивчення їхньої планувальної системи. Як відомо, основним будівельним матеріалом, який застосовувався у будівництві городень валу, стін-укріплень та інших об'єктів, було дерево. Воно швидко руйнувалося, що сьогодні значно ускладнює роботу над реконструкцією оборонної стіни, а інколи навіть унеможливує її. Археологічні роботи дозволили визначити основні типи оборонних конструкцій і шляхи їхнього розвитку. Тут передусім важливо навести деякі статистичні дані. Так, із 70 городищ вдалося отримати задовільну інформацію щодо 26 об'єктів, що становить 38% від усіх пам'яток. Аналіз цих даних засвідчує, що у більшості випадків оборонний вал споруджували без внутрішніх дерев'яних конструкцій. Його насипали безпосередньо на давньому горизонті з ґрунтів, котрі вибирали під час викопування рову. При цьому вдалося зафіксувати певне почергове нашарування ґрунтів: суглинків, супісків з включенням у них різного каміння, перепаленого дерева тощо. Часто в насипах валів трапляються нашарування перепаленої глини, переважно аморфні. Деякі дослідники вбачають у цьому явищі наслідок пожежі дерев'яної оборонної стіни чи інших внутрішніх конструкцій. Як зафіксовано під час досліджень земляних укріплень на городищах у Стільську, Рокитному, Ганачівці, Коториних та ін., ці локальні плями перепаленої глини із вмістом деревного вугілля вказують на місця у валі, де під час його будівництва, очевидно, спалювали будівельне сміття – відходи деревини, що була використана для спорудження оборонної стіни. Такі прошарки також скріплювали ядро валу.

На внутрішніх схилах валів трапляються моцні з каменю майданчики. Вони відомі на городищах у Стільську, Добростанах, Підгородищі I. Такий тип валів характеризує переважно зовнішні лінії оборони на городищах зі складною багатовальною системою укріплень, котрі функціонували у IX–XI ст. (Гологірки, Ганачівка, Підгородище I, Которини III, Которини V, Солонське, Стільське). Для цих валів характерний плавний профіль, незначна його висота над рівнем давнього горизонту (1,10–1,70 м) та широке підніжжя. Наведені ознаки вказують на задовільний стан збереження цього типу валів. Одночасно вдалося встановити, що оборонні стіни на городищах у селах Стільське, Ганачівка, Підгородище I, Рокитне та Добростани були споруджені безпосередньо на гребені валу у вигляді горизонтально прокладених колод, що мали товщину 0,30–0,40 м. На віддалі 9–11 м вони закріплювалися кінцями у вкопані дерев'яні стовпи-стояки (Підгородище, Ганачівка) або ж в'язалися у невеликі зруби близько 1×1 м, як у Стільську. Для посилення стійкості цих стовпів до них із внутрішнього боку стіни прибудовували опори у вигляді горизонтально прокладених колод, що на окремих ділянках валу водночас творили поперечні стіни приміщень житлового, господарського чи військового призначення. Їхні рештки зафіксовані на багатьох городищах Верхнього Подністров'я (Стільське, Підгородище I, Которини V Солонське та ін).

Дещо краще збереглися вали, котрі частково або повністю були складені з каменю. Вони відомі з досліджень на городищах X – початку XI ст. у селах Гологірки та Гологірки. Вали, що не мали внутрішніх конструкцій, належать до X – початку XI ст., досліджувалися у Ступниці, Стебнику, Глинську та Струтині Нижньому.

Наймасштабніші археологічні дослідження з вивчення конструктивних особливостей земляних укріплень у Верхньому Подністров'ї були проведені у 1959–1961 роках на городищі X–XII ст. у с. Судова Вишня I¹¹. В основі валів цієї пам'ятки були зафіксовані дерев'яні конструкції – кліті-зруби. Переважна їх більшість мала прямокутну в плані форму з розмірами близько 3,5×4,5 м. Частина їх використовувалася як приміщення для господарських та військових цілей. Окрім прямокутної форми, кліті в плані мали ще ромбічну чи трапецієподібну форму, що, на думку дослідника О. Ратича, було пов'язано зі зміною напрямку валу.

Земляні вали, де були виявлені дерев'яні конструкції, автор вивчав також на городищах у Стільську та Жидачеві II¹².

¹¹ Ратич О. О. Результати досліджень древньоруського городища Замчиська в м. Судова Вишня Львівської області в 1957–1958 рр. // МДАПВ. – Вип. 4. – С. 106–119; його ж До питання про розташування і оборонні споруди древньоруських городів Південно-Західної Русі // МДАПВ. – Вип. 5. – С. 115–129.

¹² Корчинський О. Городище в с. Стільське на Львівщині (Короткий підсумок досліджень) // ЗНТШ. – А., 2007. – Т. 253. – С. 490–510; його ж. Зудеч (короткий підсумок археологічних досліджень) // МДАПВ. – 2007. – Вип. 11. – С. 264–280.

І все ж, якими б вагомими не були матеріали досліджень, що характеризують оборонні укріплення – стіни, вежі, надвратні споруди, вони мають значний відсоток гіпотетичності, оскільки під час їх археологічного дослідження неможливо отримати дані про висоту того чи іншого об'єкта.

Особливе наукове значення у цьому контексті мають результати досліджень наскельної фортеці Тустань IX–XIII ст., а також інших аналогічних пам'яток наскельного оборонного будівництва в Карпатах, які отримав М. Рожко. Вони дали змогу відтворити п'ять періодів розвитку дерев'яної забудови наскельної фортеці. Завдяки збереженню на поверхні скель кільком тисячам висічених пазів стало можливим реальне відтворення висотної забудови унікальної пам'ятки¹³.

У короткому підсумку зазначимо, що археологічні дослідження, проведені за останні два десятиліття у Верхньому Подністров'ї, дали якісно нові дані. Вони свідчать про те, що типологія городищ, представлена у працях вищеназначених учених, не відповідає результатам нових наукових відкриттів в означеному регіоні і не може застосовуватися для типологічної та хронологічної класифікації цього типу пам'яток у досліджуваному регіоні України.

¹³ Рожко М.Ф. Тустань ...

Фортеця : збірник заповідника "Тустань" :
на пошану Михайла Рожка.
– Л.: Камула, 2009. – Кн. 1. – С. 251-254

Ярослав ПОГОРАЛЬСЬКИЙ, Віталій ЛЯСКА

РАНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНІ ЖИТЛА З РОЗТОЧЧЯ

Розточчя – геоморфологічний макрорегіон, що тягнеться вузькою смугою (шириною до 20 км) на північний захід від Львова і є вододілом між басейнами Західного Бугу, Сяну і Дністра. У X–XI ст. Розточчя ввійшло до складу територіально-адміністративного утворення, центром якого був Перемишль¹. Археологічні дослідження, проведені на ранньосередньовічних пам'ятках Розточчя, дозволили розкрити різні сторони матеріальної і духовної культури населення регіону та суміжних територій. Водночас через певні політичні (поділ українсько-польським державним кордоном) та природно-географічні (залісненість, гористість) причини пам'ятки Розточчя залишаються вивченими спорадично і рідко розглядаються як єдиний територіальний комплекс. Тому вивчення житлових комплексів цього порубіжного між Волиню та Підкарпаттям регіону дозволить повніше розкрити окремі аспекти матеріальної культури середньовічного населення Перемишльської землі.

Житлові комплекси V–VIII ст. в регіоні не виявлені, однак житло кін. V–VI ст. (розмірами 3,4×3,7 м) з піччю-кам'янкою в північно-західному куті виявлено у Львові, на правому березі р. Полтва².

¹ Рудий В. А. Перемишльська земля (IX – сер. XIV ст.). – Тернопіль, 2003. – С. 35.

² Петегрич В. Поселенські структури V/VI–X ст. Верхньої Надбужанщини як підоснова формування Белзької і Червенської земель // МДАПВ. – Л., 2007. – Вип. 11. – С. 101.